

УДК 340.1

*Яна Леонтіївна Москаленко,
аспірантка відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

ГЕРМЕНЕВТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ЗАСТОСУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ В УКРАЇНІ

Європейський вибір, зроблений українським народом та проголошений на найвищому політичному рівні, потребує суттєвих зусиль і вагомих змін, зокрема в Україні.

Однією з передумов реалізації та досягнення мети України — членства в європейських структурах — є адаптація вітчизняної правової системи до європейського правового простору.

Шлях до Європи — це шлях забезпечення свободи людини в умовах державної організації, піднесення її гідності, економічного процвітання та соціальної захищеності, захисту і гарантій фундаментальних прав і свобод. Це шлях до верховенства права.

Адаптація як комплексний процес, що передбачає здійснення порівняльно-правового аналізу відповідності правової системи України європейському законодавству, узгодження українського законодавства і практики його застосування із правовими нормами і стандартами Європейського Союзу (далі — ЄС), врахування положень законодавства ЄС при розробці проектів нормативно-правових актів тощо вимагає значних зусиль як з боку представників державної влади, так і юридичної науки.

У юридичній науці проблемам інтеграції та гармонізації законодавства України з міжнародним правом присвячена значна кількість наукових досліджень таких учених, як Ю. Грошевий, В. Денисов, Ю. Капіца, Н. Малишева, В. Муравйов, В. Опришко, В. Тацій, Г. Удовенко, В. Чубарев та ін. Науковці розглядають, зокрема, стан і роль адаптації українського законодавства до європейських стандартів та вплив цього процесу на поглиблення інтеграційних процесів України.

Особливого значення у цьому контексті набувають питання з'ясування змісту правового матеріалу та однозначного його розуміння. Одним зі способів вказаного є тлумачення правових норм.

Мата статті полягає у дослідженні ролі юридичної герменевтики у процесі застосування європейських стандартів в Україні. Юридична герменевтика покликана з'ясувати сенс норми, вираженої в тексті, щоб транслювати його, наблизити до практичних ситуацій настільки, щоб не залишилося сумнівів щодо норми, яка тлумачиться, і полегшити її впровадження.

У науковій літературі під тлумаченням норм права розуміють діяльність органів держави, посадових осіб, громадських організацій, окремих громадян, що спрямована на встановлення змісту норм права. Розробка нових юридичних приписів неможлива без тлумачення, оскільки у розвиненій системі законодавства більшість норм так чи інакше пов'язана з вже існуючими законодавчими положеннями. Важливе значення має тлумачення і для створення зводів законів, зібрань і довідників із законодавства, для обліку нормативних актів. Процес тлумачення неминучий при реалізації правових норм органами суду, прокуратури, арбітражу, інших державних органів, при укладанні угод і договорів господарюючими структурами, в діяльності партій, громадських об'єднань, при здійсненні громадянами юридично значущих дій тощо.

Тлумачення права (закону) посідає важливе місце у складних процесах впливу права на життя, взаємодії закону з реальними відносинами, з вчинками людей, із розумінням і засвоєнням ними юридичних норм. І що особливо суттєво — саме в тлумаченні права необхідно бачити призму юридичних знань в їх співвідношенні з правовим життям і юридичною практикою. Тому помилковим є твердження про те, що необхідність тлумачення закону виникає лише у випадку неясностей у тексті, неточностей або за потреби особливого застосування закону. Тлумачення закону

є основною ланкою в процесі застосування права — в процесі аналізу юридичних норм, правової кваліфікації та винесення рішення [1, с. 163].

З огляду на це герменевтичному зрізові має піддаватися перехід норм міжнародного права з одного стану в інший, який здебільшого не відбувається як простий акт держави, що посвідчує її дію у внутрішньому праві. Це досить складний і певною мірою суперечливий процес, пов'язаний із встановленням, головним чином, судами, змісту міжнародного права, у тому числі при необхідності й звичаєвого права, яке має стати частиною національного права, і тільки як такого, тобто витлумаченого права, яке діє та застосовується у державі [2, с. 67].

Застосування практики Європейського суду з прав людини (далі — Суд) — це рушійний апарат до демократії європейського гатунку, однак його діяльність не є панацеєю від усіх наших проблем та негараздів у сфері захисту прав людини, а деякі його рішення є дискусійними і надто обережними; переваги розгляду та розуміння юридичної природи цих прав крізь призму його діяльності є очевидними і мають неабияке теоретичне та практичне значення переважно для органів судової влади.

Проблема взаємодії міжнародного та національного права є однією з найбільш важливих і складних проблем юриспруденції. Неухильно росте її практичне значення для державних органів загалом і для кожної людини зокрема.

Поглиблення взаємодії міжнародного права з національним правом визначається інтернаціоналізацією суспільного життя. Взаємозалежність та єдність світу вимагають, щоб національні політико-правові системи будувалися як частини єдиної глобальної системи, щоб вони були здатні взаємодіяти одна з одною та з системою міжнародних зв'язків загалом [3, с. 115–116].

Україна як суб'єкт міжнародного права з самого початку суверенного розвитку і побудови державності приділяє належну увагу питанням імплементації норм міжнародного права.

Так, у розділі X Декларації про державний суверенітет України, що прийнята Верховною Радою України 16 липня 1990 р., встановлено, що Україна «виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування, активно сприяє зміцненню загального миру і міжнародної безпеки, безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах. Україна визнає перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права».

Розвиваючи ці головні положення імплементації основних норм і принципів міжнародного права, прийняті пізніше закони України створили певний механізм імплементації шляхом використання всіх її форм [4, с. 124–125].

Сьогодні українці досить активно висловлюються за європейський вибір (за різними соціологічними опитуваннями, близько 60 % населення). Водночас існує неоднозначне ставлення до європейських демократичних цінностей. Права людини цікавлять частину українських громадян передусім з позицій того, які блага можна отримати від держави, але при цьому вони мало задумуються, що самі можуть зробити для досягнення загальних інтересів. Тому, якщо держава певною мірою виконує свої обов'язки перед громадянами, то громадяни-патерналисти вважають, що права людини можна й не захищати [5].

Одним зі шляхів гармонізації законодавства України з міжнародним правом є імплементація міжнародно-правових норм у внутрішньому законодавстві. Але не все, що диктує нам європейська спільнота, позитивно сприймається нашим суспільством. Потрібно, щоб подібні норми діяли, працювали та відповідали правовим цінностям сучасного суспільства.

Імплементації стандартів ЄС в національне законодавство надзвичайно важливий процес. Однак Україна має обережно підходити до нього, зокрема у сфері антидискримінаційного законодавства, не допускаючи при цьому легалізації аморальних явищ, що суперечать духовним і сімейним цінностям, які формувалися в українського народу протягом епох, історичним надбанням, власним традиціям, культурі, світосприйняття тощо.

Крім того, імплементація правових норм європейських стандартів у національне законодавство має відбуватися у певних напрямках суспільного життя поступово та вивірено, з урахуванням усіх аспектів причинно-наслідкової реакції суспільства, і в цьому надзвичайно важливу роль відіграє герменевтичний підхід до правових норм міжнародного права, «якісне» тлумачення правових норм.

На сьогодні одними з найактуальніших для вітчизняної науки та практики є питання, пов'язані з тлумаченням норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція). Це пояснюється, по-перше, нагальною необхідністю впровадження конвенційних стандартів до національної правової системи, по-друге, абстрактністю її норм, що вимагає їх постійного тлумачення, і передусім з боку Суду. Недаремно відомий англійський дослідник європейської системи захисту прав людини Дж. Макбрайд наголошував: «Є річ, яку має чітко усвідомити кожен, хто прагне застосувати Європейську конвенцію з прав людини: що саме лише ознайомлення з текстом положень Конвенції не дає змоги збагнути весь її сенс. Адже попри існування різноманітних підходів, з яких можна скористатися, беручись тлумачити юридичні тексти, лише той, що відповідає обраному Європейським судом з прав людини, гарантуватиме застосування цих положень відповідно до міжнародних зобов'язань щодо забезпечення визначених у Конвенції прав і свобод. Підхід Суду виявляємо у його рішеннях у справах, взятих ним до розгляду, та в усій його практиці, що внаслідок цього постала» [6, с. 124–126].

Результативність принципу ефективного тлумачення Конвенції також виявляється у тому, що він дозволяє найкращим чином пристосувати її положення до соціальних умов, які постійно змінюються. Цей принцип обумовлює так звану «динамічну», або «еволюційну», інтерпретацію конвенційних норм, що застосовується Судом. У його прецедентному праві вкоренилося положення про те, що Конвенція є «живим інструментом», який повинен тлумачитися «у світлі умов сьогодення». Ілюстрацією такого підходу Суду є справа *«Marckx v. Belgium»*, в якій він розглядав проблему обмеження прав позашлюбної дитини. Як зазначено у рішенні, «на той час, коли Конвенція розроблялася, у багатьох європейських країнах вважалося допустимим і нормальним розрізняти “незаконну” та “законну” сім'ю. Проте у цьому випадку Суд наголошує на тому факті, що внутрішнє право переважної більшості держав — членів Ради Європи розвивалося й продовжує розвиватися поряд з відповідними міжнародними документами у напрямі повного юридичного визнання максими *“mater semper certa est”* — мати завжди достовірно відома». Суд, таким чином, надав вирішального значення тим стандартам, які були загальновизнаними на момент розгляду справи, а не на момент прийняття Конвенції.

Застосування принципу ефективного та динамічного тлумачення у процесі інтерпретації конвенційних норм у підсумку впливає на обсяг їх тлумачення. Так, у практиці Суду чітко простежується тенденція до розширення прав і свобод людини та звуженого розуміння компетенції держав — учасниць Конвенції щодо обмеження прав і свобод людини. Водночас таке звуження прав держави неодмінно веде до розширення її обов'язків перед людиною, що дає підстави говорити про безпосередній «вихід» тлумачення норм за «обсягом» на зазначений принцип [6, с. 135].

Таким чином, із декількох можливих варіантів інтерпретації змісту правової норми для правозастосування Судом обирається той, практична реалізація якого забезпечить найвищий рівень захисту прав та основних свобод людини, у тому числі й шляхом застосування належних механізмів їх поновлення. При цьому з метою забезпечення правової визначеності Суд у більшості випадків тлумачить Конвенцію в контексті своїх попередніх рішень, змінюючи свою практику лише в тих випадках, коли цього вимагає принцип динамічного тлумачення, який дозволяє забезпечити максимально ефективний захист прав людини та основоположних свобод в умовах постійної еволюції європейських стандартів у галузі прав людини. Суд протягом своєї піввікової діяльності із застосування Конвенції виробив низку принципів тлумачення її норм, які визначають основні засади, вихідні ідеї розуміння їх змісту. Ці принципи не тільки «співпрацюють» між собою, а й взаємодоповнюють один одного, що дає підставу вважати їх системою. Вивчення і дослідження цих принципів є важливим з точки зору підвищення ефективності та результативності правотлумачної діяльності як самого Суду, так і національних органів влади, що застосовують Конвенцію [6].

Отже, з огляду на викладене вище, юридична герменевтика є світоглядною засадою тлумачення права, оскільки має визначальну роль у пошуках висновків та положень, які сприяють удосконаленню процесу тлумачення юридичних текстів, що здійснюється завдяки розвинутому правовому світогляду. Особливостями герменевтичного підходу до впровадження європейських стандартів в Україні є такі: а) з'ясування дійсного змісту актів чи норм, що застосовуються в Україні; б) з'ясування особливостей правової системи України та її джерел права з іншою правовою

системою та системою джерел права; в) аналіз практики впровадження норм і правових актів, які регулюють аналогічні правовідносини; г) з'ясування відповідності адаптованих європейських зразків вітчизняному законодавству та національному менталітету і культурі.

Список використаних джерел

1. *Алексеев С. С.* Государство и право. Начальный курс / С. С. Алексеев. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Юридическая литература, 1996. — 192 с.
2. *Денисов В. Н.* Міжнародне право як складова частина правової системи України / В. Н. Денисов // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом : матеріали наук.-практ. конф. — К., 1998. — С. 64–68.
3. *Гаспарянц В. А.* Проблеми взаємодії міжнародного та національного права: філософський аспект / В. А. Гаспарян. // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом : матеріали наук.-практ. конф. — К., 1998. — С. 115–118.
4. *Дмитрієв А. І.* Проблеми імплементації норм міжнародного права в національному законодавстві України / А. І. Дмитрієв // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом : матеріали наук.-практ. конф. — К., 1998. — С. 121–126.
5. *Кампо В.* Стан і перспективи запровадження європейських спільних демократичних цінностей в Україні: практика Конституційного Суду України / В. Кампо // Юридичний журнал. — 2003 — № 5 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3994>.
6. *Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України : навч. посіб. / відп. ред. канд. іст. наук, доц. В. М. Карпунов.* — Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. — 600 с.

Москаленко Я. Л. Герменевтичний підхід до застосування європейських стандартів в Україні

У статті розкриваються тенденції застосування європейських стандартів в Україні, особливості імплементації нових правових норм у національне законодавство під призмою вимог сьогодення. Акцентовується на важливості герменевтичного підходу до застосування європейських стандартів в Україні. Звертається увага на те, що імплементація європейських стандартів у національне законодавство є надзвичайно важливим процесом, який має свої властивості та критерії. Він має відбуватися в окремих напрямках суспільного життя поступово та вивірено, з урахуванням причинно-наслідкової реакції суспільства. Саме в цьому надзвичайно важливу роль відіграє герменевтичний підхід до правових норм міжнародного права. Якісне тлумачення правових норм міжнародного права — головний чинник успішності та ефективності застосування європейських стандартів в Україні.

Ключові слова: герменевтика, європейські стандарти, право, тлумачення права, праворозуміння.

Москаленко Я. Л. Герменевтический подход к применению европейских стандартов в Украине

В статье раскрываются тенденции применения европейских стандартов в Украине, особенности имплементации новых правовых норм в национальное законодательство под призмой требований настоящего. Акцентируется на важности герменевтического подхода к применению европейских стандартов в Украине. Обращается внимание на то, что имплементация европейских стандартов в национальное законодательство является чрезвычайно важным процессом, имеет свои свойства и критерии. Этот процесс должен проходить по отдельным направлениям общественной жизни постепенно и выверено, с учетом причинно-следственной реакции общества. Именно в этом чрезвычайно важную роль играет герменевтический подход к правовым нормам международного права. Качественное толкование правовых норм международного права — главный фактор успешности и эффективности применения европейских стандартов в Украине.

Ключевые слова: герменевтика, европейские стандарты, право, толкование права, правопонимание.

Moskalenko Ya. Hermeneutic approach to the use of European standards in Ukraine

The article reveals trends in the application of european standards in Ukraine, particularly the implementation of new legal provisions into national law through the prism of the requirements of the present time. It emphasizes the importance of the hermeneutic approach to the application of european standards in

Ukraine. Attention is drawn to the fact that the implementation of european standards into national legislation is a critical process that has its own properties and criteria. This process should take place in certain areas of public life gradually weighted, taking into account the causal public reaction. It is in this extremely important role played by the hermeneutic approach to the legal norms of international law. A qualitative interpretation of the legal norms of international law — the main factor of success and effectiveness of european standards in Ukraine.

Key words: hermeneutics, european standards, law, interpretation of the law, understanding.

УДК 340.1; 340.122; 321.01

*Ірина Володимирівна Музика,
старший науковий співробітник
відділу історико-правових досліджень
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук, доцент*

ПРИНЦИП НАРОДНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ ЯК ЦІННІСНО-ПРАВОВА ЗАСАДА ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Посилений інтерес сучасних українських правознавців до механізмів інтеграційних процесів у світі та Європейському Союзі (далі — ЄС) зумовлений революційними трансформаціями українського суспільств, коли найбільш гостро виявлялися політичні протистояння груп інтересів як на міждержавному, так і на внутрішньодержавному рівні, і робляться спроби з боку політиків і деяких науковців піддати критиці, обмежити або нівелювати право народу як джерела і носія верховної влади вирішувати свою долю. Також актуальною є проблема обмежень державного суверенітету, зумовлена високим рівнем взаємозалежності держав у сучасній системі міжнародних відносин.

Проблема відносин суверенних держав у межах ЄС вирішується шляхом «об'єднання суверенітетів», тобто об'єднання своїх прав при прийнятті важливих рішень або делегування права прийняття рішення одному з органів ЄС, який ухвалює рішення більшістю голосів. При чому позиція окремої країни-члена може бути не врахована. Проте прийняття рішень у найбільш ідеологічно чутливих сферах (наприклад, у сфері зовнішньої та безпекової політики) передбачає право вето для урядів країн — членів ЄС. Кожна з країн — членів ЄС має можливості відстоювати власний суверенітет. Показовим є приклад Польщі, яка напередодні підписання Лісабонської угоди. Європейська зовнішня та безпекова політика, включно з її оборонною складовою, також демонструє можливості дотримання принципів державного суверенітету окремими країнами-членами. Так, Лісабонська угода містить так звану «клаузулу оборонної солідарності», тобто гарантує захист усім країнам-членам у випадку воєнної загрози, стихійного лиха, техногенної катастрофи тощо. Декілька країн — членів ЄС, що мають нейтральний статус, також підпадають під дію цього положення, не відмовляючись від свого нейтралітету [11].

Україна, яка не членом ЄС і перебуває у стані війни з Російською Федерацією (далі — РФ), залишається поза межами дії механізмів ЄС, що дозволяють ефективно відстоювати власний суверенітет. Тому сьогодні важлива ефективна реалізація принципу народного суверенітету, яка неможлива без докладного теоретичного дослідження обсягу і змісту цього поняття та його адекватного закріплення у нормах конституційного права. Разом із тим досі не здійснено комплекс-